

А.М.Бовгиря*

ДО ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ "ДОСТОВІРНОГО РУСЬКОГО ЛІТОПISУ"

У статті проаналізовано історіографічні версії та гіпотези щодо можливості існування "Достовірного руського літопису" – пам'ятки українського історіописання XVII–XVIII ст., а також зроблено спробу реконструкції цього твору.

У 1770 р. відставний обозний Лубенського полку Стефан Лукомський завершив написання "Собрания исторического"¹ – твору, який за ідеологією і структурою цілком відповідав традиціям історіописання тієї доби. Героїзація козацької історії поєднується тут із компілятивним методом укладання тексту. Основними джерелами для твору стали "Хроніка європейської Сарматії" італійського історика Александро Гваньїні та тексти вітчизняного походження. Під останніми в "Собрании историческом" слід розуміти виписки з невідомого "Достовірного руського літопису", як його означив сам С.Лукомський. Достатньо чітка структурованість цього твору дозволяє без особливих труднощів визначити складові елементи тексту і їх джерельне походження. Адже в кожному разі автор робить посилання

** Бовгиря Андрій Маркович – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.*

на підставові наративи, які стали основою для "Собрания исторического", що майже на чверть складається з виписок із "Достовірного руського літопису". Вони охоплюють період 1506–1599 рр. і особливо детально описують події церковно-релігійного життя, зокрема обставини укладення Берестейської унії 1596 р.

Значно більший обсяг посилань на "Достовірний руський літопис" міститься в інших творах, упорядником яких також був С.Лукомський. Ідеться про доповнення, зроблені ним до записок про два походи султана Османа Тимофія Титловського² та щоденникових записів Станіслава Окозького³.

Якщо спробувати скомпонувати виписки із "Достовірного руського літопису", на який посилається С.Лукомський, отримаємо текст від початку XVI до середини XVII ст., в центрі уваги якого – рання історія козацтва й події Хмельниччини.

Таким чином, у текстах, упорядником яких був С.Лукомський, уперше вживається назва "Достовірний руський літопис" для означення невідомого донині історичного твору, де описуються вітчизняні події XVI–XVII ст. Через століття на проблему цього літопису звернули увагу науковці, розгорнувши дискусію навколо його існування та можливості реконструкції. Це питання залишається відкритим і до сьогодні. У даній розвідці спробуємо викласти різні, часто діаметрально протилежні версії й гіпотези щодо існування даного твору, які мали місце у наукових працях XIX–XX ст., а також викласти своє бачення проблеми.

Уперше у вітчизняній історіографії її окреслив Орест Левицький, який опублікував 1878 р. "Собрание историческое". У передмові до цього видання вчений цілком погоджувався з тим, що С.Лукомський при укладанні своїх творів посилався на втрачений текст "Достовірного руського літопису"⁴. О.Левицький висловив припущення про використання автором "Густинського літопису" та Лукомським спільного джерела. Він відкинув можливість ототожнення останнім "Густинського літопису" і "Достовірного руського літопису", оскільки перший з них закінчується 20-ми рр. XVII ст., а С.Лукомський продовжував посылатися на другий до середини того ж століття. Подібним чином питання щодо "Достовірного руського літопису" висвітлено в праці Костянтина Заклинського, присвяченій українському літописанню XVII ст. Згідно з його спостереженнями, хронологічні рамки гіпотетичного твору окреслювалися 1512–1648 рр.⁵

Гіпотези О.Левицького й К.Заклинського підтримав Іван Франко, який визнав існування "Достовірного руського літопису" як незаперечний факт, відзначив оригінальність більшості його повідомлень та значний вплив на подальше становлення українського історіописання⁶. Зокрема на думку ученого, козацькі літописці Григорій Граб'янка і Самійло Величко значною мірою користувалися текстом зазначеного твору⁷. Він навіть висловив припущення щодо його авторства, зазначивши, що ним була письменна людина, знайома з козацькими традиціями від початку XVIII ст.⁸

Володимир Іконников у своєму фундаментальному дослідженні історіописання на східнослов'янських теренах певним чином зробив підсумок існуючих на початок XX ст. відомостей та студій стосовно "Достовірного руського літопису". В цілому він погодився з гіпотезою про існування такого твору⁹.

У подібному контексті вже в 20-х рр. XX ст. цей літопис розглядався у статті Петра Клепацького¹⁰. Він проаналізував складові гіпотетичного твору, дійшовши висновку, що його частина за 1582–1599, де найбільше згадуються події церковного життя і детально описуються передумови й обставини Берестейської унії, написана очевидцем – людиною з духовними інтересами¹¹. Клепацький також підтримав твердження попередніх дослідників, доводячи спільність походження низки пам'яток української історичної думки XVIII ст. від єдиного тексту, яким і був нині втрачений твір під умовною назвою "Достовірний руський літопис". Реконструкція останнього, на думку вченого, цілком вірогідна, якщо проести детальний аналіз рукопису українського походження з московського зібрання колекціонера Олексія Вахрамєєва¹² та цитати з анонімного наративу, що їх умістив до свого щоденника генеральний підскарбій Яків Маркович¹³.

Різким контрастом на фоні вищезазначених досліджень, в яких тією чи іншою мірою визнавався факт існування "Достовірного руського літопису", виглядає праця Анатолія Єршова. Він заперечив існування подібного тексту, а припущення Клепацького щодо рукописів Марковича й Вахрамеева спростував висновком щодо них як про списки "Літопису Граб'янки".¹⁴ На думку вченого, сама назва – "Достовірний руський літопис", яку застосовано у "Собрании историческом", не є унікальною. Автори численних козацьких хронік могли так називати будь-який наративний твір, тим більше зважаючи на анонімність переважної більшості з них¹⁵. Утім Єршов визнає наявність окремих сюжетів нез'ясованого джерельного походження з праць Лукомського, зокрема про смерть митрополита Іова Борецького, вбивство Іпатія Потія, окремі події 1631–1637 рр., припускаючи, що їх узято з одного чи двох ще невідомих літописів¹⁶.

Таким спорідненим або тотожним із "Достовірним руським літописом" може бути, згідно з текстологічними спостереженнями Юрія Мицика, нині втрачений "Уманський літопис"¹⁷, який використовувався при укладанні "Густинського літопису", а також "Хроніки Софоновича"¹⁸, літописів Самовидця, Граб'янки¹⁹ та Величка. Зокрема останній зауважив, що при описанні подій Хотинської війни, окрім уривчастих відомостей у Пуфендорфа, нічого знайти не вдалося. Натомість ця інформація найбільш широко, за його словами, представлена в "козарских летописях"²⁰.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, варто відмітити, що більшість істориків схилилися до гіпотези існування "Достовірного руського літопису". При цьому висувалися різні версії щодо його хронологічних рамок, впливу на подальше історіописання. Синтезом цих гіпотез і тверджень можна вважати наступне: 1) "Достовірний руський літопис", дійсно, існував, але не дійшов до наших днів; 2) його зміст охоплював опис подій від початку XVI до середини або 70-х рр. XVII ст.; 3) на основі цього твору постали окремі сюжети "козацьких літописів" Самовидця, Граб'янки, Величка, "Хроніки Софоновича", "Густинського літопису" й інших наративів, що є похідними від них.

Ми зробили спробу "віднайти" "Достовірний руський літопис" серед хрестоматійних нині пам'яток української історіографії XVII–XVIII ст. Адже, дійсно, таким чином могли називати відомий на сьогодні текст, зважаючи на анонімну традицію, що панувала у вітчизняному історіописанні XVIII ст. Для цього звернемося спочатку до джерелознавчого аналізу монографії Миколи Костомарова "Богдан Хмельницький".

Серед численних джерел, що ними користувався історик для написання цієї праці, особливий інтерес викликає часто цитований автором твір "История о действиях презельной брани". Ця назва, як відомо, є оригінальною для "Літопису Граб'янки", хоч Костомаров розділяє їх як два різні твори. Один із рецензентів монографії "Богдан Хмельницький" Геннадій Карпов після виходу в світ третього її видання поклав відповідальність на автора за неправомірне використання одного і того ж джерела під двома різними назвами²¹. Втім чи справді М.Костомаров не розумів зв'язку між текстами "Літопису Граб'янки" та "Истории о действиях презельной брани"?

Дійсно, у чотирьох перших прижиттєвих виданнях "Богдана Хмельницького" автор робить численні посилання на "Историю о действиях презельной брани", яку історик визнав як оригінальне й варте уваги джерело²². Натомість "Літопис Граб'янки" означено як другорядну компіляцію, написану у XVIII ст. Утім уже в четвертому виданні своєї монографії 1884 р., що була опублікована після критичних зауважень Г.Карпова, М.Костомаров чітко проводить зв'язок між цими двома джерелами. На його думку, "История о действиях презельной брани" стала основою для пізнішого "Літопису Граб'янки", створеного у 1709 р.²³ В подальших дослідженнях, присвячених останньому, зауваження Костомарова так само, як і цитована ним "История о действиях презельной брани", залишилися поза увагою. Спробуємо в міру можливості реконструювати цей твір на основі уривків із "Богдана Хмельницького", які, на жаль, залишаються єдиним засобом для цього, оскільки оригінал, що був у розпорядженні М.Костомарова, не зберігся. Така реконструкція надасть змогу визначити його місце серед відомих на сьогодні історіографічних пам'яток, а також прослідкувати їх текстологічні паралелі.

Перша частина "Богдана Хмельницького" містить близько 50 посилань на "Историю о действиях презельной брани", на основі яких можна робити певні висновки про оригінальність останньої та її приналежність перу сучасника описуваних подій. Зрештою, М.Костомаров часто вживає синонімічні вирази "украинский летописец", "летописец тех времен", "современник" для означення самого твору і його автора. Варто підкреслити, що більшість повідомлень, присутніх в "Истории...", не фіксуються у жодному відомому на сьогодні творі, в тому числі й "Літопису Граб'янки", що дозволяє одразу відкинути закиди Г.Карпова на адресу М.Костомарова у подвійному використанні назв однакових джерел. Візьмемо для прикладу хоча б окремі з 50-ти повідомлень-цитат із тексту першої частини "Богдана Хмельницького", що не фіксуються в інших відомих історичних творах XVII–XVIII ст. Зокрема це детальна інформація про обставини викрадення королівської грамоти у Барабаша²⁴, переговори Хмельницького з кримським ханом про спільні військові дії проти Речі Посполитої. При цьому Костомаров цитує за текстом "Истории..." діалоги між двома зверхниками²⁵. Дуже докладно описано битву при Жовтих Водах та захоплену козаками військову здобич після її завершення. Значну увагу також приділено опису наступної битви під Корсунем. У його контексті вміщено епізод про козака Микиту Галагана, який навмисне здався в польський полон, аби дезінформувати ворога про чисельність і стратегію козацько-татарської війська, а потім ще й вивів польський авангард на козацьку засідку²⁶.

Приблизно таку ж кількість повідомлень з "Истории..." містить друга частина праці М.Костомарова. Тут вони охоплюють період від облоги Хмельницьким Львова до Берестецької битви включно. І знову ж таки інформація, що їх містять цитати, не зустрічається у будь-якому історичному творі. Зокрема йдеться про обширний опис епізоду знищення монахами-бенедиктинцями православних жителів Львова, яких вони хитроцями заманювали до монастиря, де їх вбивали, а тіла кидали до криниці²⁷, а також опис урочистого в'їзду Хмельницького до Києва, "где он, лежа пред гробами святыми, заливался слезами благодарности"²⁸, Зборівської битви, розповіді Потоцького про свої поневіряння в козацькому й татарському полоні, якого гетьман наказав роздягнути та прив'язати на кілька днів до жерла гармати, а потім віддав татарам²⁹. Костомаров цитує промову корінфського митрополита Іосафа до козаків із закликком стати на захист православної віри³⁰. Автор монографії детально описує Берестецьку битву, при цьому весь час посилаючись на текст "Истории о действиях презельной брани". Наприкінці цього опису Костомаров цитує оптимістичний висновок її автора: "Плодовитая матка Украина вдродила козацтво ніби й не було Берестечка"³¹.

Остання частина "Богдана Хмельницького" містить цитати з "Истории..", що описують події від Білоцерківського трактату до смерті гетьмана. Серед них слід виділити опис весільного бенкету в Яссах, де захмелілий гетьманіч Тиміш похваляється завоювати тестеві – молдавському правителю – Волощину і Семиграддя³². Привертає також увагу опис сплюндрованих польсько-татарськими військами Поділля та Брацлавщини й цитування розмови між Іслам-Гіреєм і Хмельницьким після укладення Переяславської угоди, що зводилася до взаємозвинувачень у зраді та підступності³³.

Окремо варто наголосити на мовному аспекті "Истории о действиях презельной брани". Масив цитат, який подає Костомаров у своїй монографії, дає змогу висловити судження про тримовність твору. Цитати з джерельного тексту часто рясніють старослов'янізмами з використанням архаїчних дієслівних закінчень ("прийдоша", "убиша", "отходяху", "изгребяху" й т. п.). Поряд з цим уживається книжна мова, що характерна для більшості текстів українського походження періоду XVIII ст. М.Костомаров часто наводить також цілі уривки, написані мовою, близькою до сучасної української. Наприклад, повідомлення про ситуацію після початку повстання та укладення Зборівського перемир'я, яке позбавило поляків контролю над більшою частиною території України, закінчується таким фрагмен-

том: "Коли ж ви, панове, чини на Вкраїні одбиратимете? От уже рік тому єсть, як ми вже вам нічого не платим. А може, чи не згадаєте ще якоїсь панщини? От із бидла досі не брали десятини, коні ржуть, бидло на ярмарок до Вроцлава хоче". В такому ж контексті можна привести кілька цитат, що стосуються опису Зборівської битви, зокрема заклики козаків до гетьмана напередодні битви: "Пане Хмельницький! Веди нас на ляхів! Кінчай ляхів!" Або зловтішний висновок літописця після завершення опису битви: "Добре ляхи пам'ятатимуть весілля Зборове!". У такому ж стилі написано примітку автора літопису, що характеризувала моральний дух поляків після численних поразок: "...Поляки утікли під Варшаву і думали йти далі в Пруссію і пішли б ще далі, як би плавати уміли"³⁴. На основі таких мовних особливостей можна зробити припущення, що "История о действиях презельной брани" являла собою компіляцію, котра складалася з різних частин, кожна з яких у вихідному стані становила самостійний текст, а пізніше стала частиною єдиного твору. Незважаючи на те, що він не дійшов до наших часів в оригінальному вигляді, а лише у формі окремих цитат, певні уявлення про нього можуть бути доповнені на основі іншого твору, відомого в близько 40 рукописних списках під назвою "коротка редакція "Літопису Граб'янки"³⁵. Довгий час вважалося, що цей твір є скороченою версією останнього. Однак текстологічний аналіз списків обох текстів виявив не лише оригінальність тексту короткої редакції, а й показав залежність від нього "Літопису Граб'янки", тобто послужив для нього джерельною основою³⁶. За додатковий доказ первинності тексту короткої редакції по відношенню до, власне, "Літопису Граб'янки" (поширеної редакції) можна привести результати аналізу пам'ятки зі збірки Вахрамеева, що входить нині до відділу рукописів Державного історичного музею (Москва). Цей текст, за змістом тотожний 40 іншим відомим спискам короткої редакції³⁷. Його розмір у чверть аркуша написаний почерком, що має риси скоропису XVII ст.³⁸ Датування філіграней дозволяє визначити приблизну дату укладання пам'ятки – 1685 р.³⁹ "Літопис Граб'янки", як відомо, був написаний лише в 1709 р.

Відмінності між текстами обох редакцій фіксуються з першого ж розділу, в якому йдеться про етногенез "малоросійського козацького народу". У поширеній редакції цей сюжет значно розгорнутіший і включає в себе ряд відомостей із всесвітньої історії періоду раннього середньовіччя. Однак він не є оригінальним для текстів обох редакцій. При текстологічному порівнянні помітна залежність від аналогічного сюжету у "Житіях святих", що були написані в 1700 р. Дмитрієм Ростовським (Тупталом)⁴⁰. При цьому схема трансформації його тексту у редакціях "Літопису Граб'янки" виглядає так: "Житія святих" – коротка редакція ЛГ – поширена редакція ЛГ. Тобто сюжет про етногенез потрапив до поширеної редакції через коротку редакцію. Порівняємо окремі фрагменти початкової частини твору Д.Ростовського та тексту Короткої редакції.

"Житія святих"	Коротка редакція
<p>Козари их же греци хозарами, римлян же газарами нарицаху, бяше народ скифский, языка славенскаго или рускаго, [...] в коей страніisperва жительствоваше племя перваго сыны Яфетова Гемера, нарицаемые преждігемери, таже от греков прозваны быша Цимбри. [...] А Козаров имени память оста в Малоросійском нынвоинств кршком, подобнгому зело мало премно имнуемом⁴¹.</p>	<p>Народ в Малоросійской стран глаголемый козаками, свое имать проименованыя воправду от древняго народа козарска. Их же нарицаху греки хозарами. Язык то бе славянски [...] Сии хозари бяху от племени Гомера, Аафетова сына и от Гомера прежде нарицахуся гомери, а от греков кимери. [...] А козаров нарицаніе малоросійстїи вои перемивше мало⁴².</p>

Варто відзначити, що відомості з тексту "Достовірного руського літопису", який цитує С.Лукомський і джерельне походження котрих довгий час залишалося невідомим, фіксуються у вищезазначених списках так званої короткої редакції. Йдеться зокрема про обставини смерті гетьмана Петра Сагайдачного, митрополитів Іова Борецького та Петра Могили. У більшості фрагментів відмічається дослівний збіг тексту⁴³.

Тексти "Истории о действиях презельной брани" й короткої редакції виявляють збіг у певних фрагментах, що не фіксуються ніде поза цими творами. Серед таких можна виділити епізод про обрання жителями Немирова "некоего Куйка" собі в поводири та "совѣтоваху с ним, како имут впредь чинити со своим паном, и на то сложили дати ему плуг, волов и четыре мѣры солоду, дабы не умер их пан с голоду...". Щоправда, у Костомарова цей сюжет має продовження у вигляді розповіді про поневіряння власників маєтків, що мусили тепер самі замість селян працювати в полі "и жены, их прежде боящяся выйти на солнце, дабы не загореть, теперь вязали снопы в июльскій полдень". До таких епізодів також належить опис уже згаданого винищення православних львів'ян монахами-бенедиктинцями та ін.⁴⁴.

Фіксація спільних сюжетів у текстах "Истории о действиях презельной брани" та короткої редакції, які ніде більше не зустрічаються, дозволяє висувати припущення про спорідненість обох творів і трактувати другий твір як видозмінену редакцію "Истории о действиях презельной брани", чим піддається запереченню усталена думка про його залежність від "Літопису Граб'янки". Слід навести порівняння оригінальних назв "Літопису Граб'янки" та "Истории о действиях презельной брани", аби виявити первинність одного з них.

"История о действиях презельной брани"	"Літопис Граб'янки"
История о действиях презельной брани и от начала поляков крвавшей небывалой брани Богдана Хмельницкого с поляки за найяснѣйших королей полских Владислава, потом Яна Казимира отправоатися начатой в року 1648 и за десят лет по смерти Хмельницкого неоконченной з разных летописцев и диариуша на той войне писаного и самобытных старожилов свидетельства утвержденная ⁴⁵ .	Дѣйствия презельной брани от начала поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорозкого за найяснѣйших королей полских Владислава, потом и Казимира в року 1648 отправоатися начатой и за десят лет по смерти Хмельницкого неоконченной з разных летописцев и диариуша на той войне, писаного в граду Гадячу, трудом Григория Грабянки собраная и самобытных старожилов утвержденная в 1710 году ⁴⁶ .

З наведеного порівняння цілком очевидним видається механічне включення відомостей про гадяцького полковника Григорія Граб'янку як автора твору. Таким чином, враховуючи оригінальність повідомлень із тексту рукопису, що належав М.Костомарову, його тематику й хронологічні рамки (до середини XVII ст.), останній можна розглядати в контексті дискусії навколо так званого "Достовірного руського літопису", що знайшла відображення у наукових розвідках кінця XIX – 20-х рр. XX ст. та історичних наративах XVIII ст. Більшість "текстів-кандидатів" на звання "Достовірного руського літопису" мають спорідненість із текстом короткої редакції "Літопису Граб'янки"⁴⁷. Остання ж виявляє риси скороченої версії "Истории о действиях презельной брани". Так чи не є "рукопис М.Костомарова" тим самим "Достовірним руським літописом", про ймовірність існування якого висловлювалися покоління дослідників?

¹ Собрание историческое из книг древнего писателя Александра Гвагнаина и из старых русских верных летописей обшитованым полковым обозным Стефаном Васильевичем сыном Лукомским, сочиненное в малороссийском городе Прилуки в 1770 году // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. – К., 1878. – С.321–372.

² *Титловский Тимофей*. История о двух походах султана турецкого Османа Гордого [...] с поляками и казаками бывших войнах [переклад з польської С.Лукомського] // *Летопись Самуила Величко*. – К., 1864. – Т.IV. – С. 146–182.

³ Дополнение дневника Окольского, составленное Степаном Лукомским // Там же. – С. 300–313.

⁴ *Левицкий О.* [Передмова] // “Летопись Самовидца” по новооткрытым спискам. – К., 1878. – С.XV–XVII.

⁵ *Заклинський К.* Руські літописи і літописці XVII ст. // *Зоря*. – 1880. – №7. – С.96, 97.

⁶ *Франко І.* Студії над українськими історичними піснями / Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1988. – Т. 43. – С.15–28.

⁷ Там само. – С.25. І.Франко вважав, що опис подій “Літопису Граб’янки” за 1606–1639 рр. запозичено з “Достовірного руського літопису”. Йдеться зокрема про період гетьманування Петра Сагайдачного, битву на Цоцорі, польсько-козацькі війни 20-х рр. XVII ст., будівництво фортеці Кодак, походження роду Хмельницьких (Летопись Григория Грабянки. – К., 1854. – С.25–31). На думку І. Франка, традиція “Достовірного руського літопису” дійшла до С.Величка в усній передачі.

⁸ Там само. – С.25.

⁹ *Иконников В.* Опыт русской историографии. – К., 1908. – Т. 2. – Кн. 2. – С.1608–1609.

¹⁰ *Клепацький П.* Про так званій “певний” або “рукописний козацький літопис” // *Записки Полтавського інституту народної освіти*. – 1927. – Т. 4. – С. 35–39.

¹¹ Там само. – С.36.

¹² Там само. – С.37, 38. П.Клепацький мав на увазі анонімний історико-нарративний текст, про який детальніше йтиметься нижче, із рукописного зібрання О.Вахрамеева. Інформацію про останнє він міг почерпнути з друкованого опису тексту, укладеного В.Титовим. *Титов А.* Рукописи славянские и русские, принадлежащие А.Вахрамееву. – М., 1888. З оригінальним рукописом П.Клепацький, очевидно, не був знайомий.

¹³ *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича*. – К., 1893. – Ч. I (1717–1725). – С.241. Автор щоденника цитує “рукописную книгу о козаках”. Аналіз цих цитат, на думку П.Клепацького, дозволяє констатувати їх приналежність до тексту “Достовірного руського літопису”.

¹⁴ *Єршов П.* Про літописні джерела історичних праць Стефана Лукомського // *Записки Ніжинського інституту народної освіти*. – 1928. – Т. 8. – С.106–117.

¹⁵ Там само. – С.107.

¹⁶ Там само. – С.116.

¹⁷ *Мыцык Ю.* Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978. – С.17.

¹⁸ *Мыцык Ю.* «Кройника о Земли Полской Ф.Софоновича» как источник по истории народно-освободительных движений XVII в. в Восточной Европе // *Вопросы рабочего и национально-освободительного движения*. – Днепропетровск, 1974. – Вып. 1. – С.164–169. Згідно з дослідженнями Ю. Мицика, Ф.Софонович користувався “Уманським літописом” при опису подій 1648–1672 рр., а також кінця XVI – початку XVII ст.

¹⁹ *Летопись гадяцкого полковника Григория Грабянки*. – К., 1854. – С.135–154. Грабянка використовував “Уманський літопис” при опису подій 1655–1657 рр. (*Мыцык Ю.* «Кройника о Земли Полской Ф.Софоновича» как источник... – С. 166).

²⁰ *Летопись Самуила Величко*. – К., 1885. – Т.2. – С.337–341. Ю.Мицик ототожнює “козарские летописи” Величка та “Уманський літопис”, оскільки у перших при посилянні на останній йде обширний фрагмент про виступ уманців проти гетьмана Петра Дорошенка.

²¹ *Карпов Г.* Критический разбор главных русских источников, к истории Малороссии относящихся. – М., 1870. – С.52.

²² *Костомаров Н.* Богдан Хмельницкий // *Исторические монографии и исследования*. – СПб., 1859. – Т. IX. – С.VI.

²³ *Костомаров Н.* Богдан Хмельницкий // *Исторические монографии и исследования*. – СПб., 1884. – Т. IX. – С.V.

²⁴ Там же. – С.232.

²⁵ Там же. – С.260–262.

²⁶ Там же. – С.295.

²⁷ Там же. – Т. X. – С.236.

²⁸ Там же. – С.335.

²⁹ Там же. – С.367.

- ³⁰ Там же. – С.411.
- ³¹ Там же. – С.448.
- ³² Там же. – Т. XI. – С.515.
- ³³ Там же. – С.605, 606.
- ³⁴ Там же. – Т. X. – С.286, 325, 231. Т. XI. – С.505.
- ³⁵ Один зі списків (житомирський) був опублікований: Гисторія о началі проименованія козаков. – Житомир, 2001.
- ³⁶ Детальніше про це див.: Бовгиря А. “Літопис Граб`янки”: питання першооснови // Український історичний журнал. – 2003. – № 4.
- ³⁷ Бовгиря А. “Літопис Граб`янки” та “История о действиях презельной брани” в українських рукописних збірниках XVIII ст. // Історичний журнал. – 2003. – № 4–5. – С.47–56.
- ³⁸ Відділ рукописів Державного історичного музею (Москва). – Збірка Вахрамєєва, 130.
- ³⁹ Laucevicius E. Popierius Lietuvoje XV–XVII a. – Vilnius, 1967. – № 3328.
- ⁴⁰ [Дмитрій Ростовський (Туптало)] Книга житій святих во славу Святія Животворящія Троиці на три місяці – март, апрель, май. – К., 1700.
- ⁴¹ Там само. – С.552.
- ⁴² Гисторія. – С.40, 45. Дане видання представляє текст короткої редакції “Літопису Граб`янки”.
- ⁴³ Там само. – С.60, 62, 66. Пор. із відповідними фрагментами в С.Лукомського: Собрание историческое... – С.179, 180, 307.
- ⁴⁴ Пор.: Інститут рукопису НБУВ. – Ф. VIII. – Спр. 150м/150. – Арк. 20–21зв., 32 зв., а також відповідні епізоди з: Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – Т. X. – С. 352, 236.
- ⁴⁵ Костомаров Н. Указ. соч. – Т. IX. – С. V.
- ⁴⁶ Летопись Грабянки. – К., 1854.
- ⁴⁷ Бовгиря А. “Літопис Граб`янки”: питання першооснови // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.75–87.

The article analyses historiography versions and hypothesis considering the possibility of existing of “True Rus’ chronicle” – monument of Ukrainian historical writing of the 17th – 18th cc. and makes an attempt to reconstruct this work.